Злучнік

§ 47. Злучнік як службовая часціна мовы. Простыя і састаўныя злучнікі, іх ужыванне. Адзіночныя, парныя, паўторныя злучнікі, іх ужыванне і правапіс

Злучнік — службовая часціна мовы, якая звязвае аднародныя члены сказа або часткі складанага сказа, сказы, часткі тэксту і паказвае на розныя адносіны паміж імі.

1. *Лагодна, дружна **і** шчаслiва жыццё зайграла каля рэчкі* (Я. Колас). 2. *Вецер дзьмуў, **і** шумеў па-над Нёманам бор* (М. Танк). У першым сказе злучнік ***і*** звязвае аднародныя члены сказа — акалічнасці *дружна, шчаслiва*. У другім сказе злучнік ***і*** звязвае дзве часткі складанага сказа — *вецер дзьмуў, шумеў па-над Нёманам бор.*

Злучнік не змяняецца, не з'яўляецца членам сказа.

308. Прачытайце тэкст. Вызначце яго стыль і жанр. Чаму вучыць гэты тэкст?

Пра зязюлю

Жылі-былі брат **і** сястра. Брат быў вельмі бедны, **а** сястра — дужа багатая.

Аднойчы пайшоў брат да сястры, **каб** хоць кавалкам хлеба дапамагла.

Сястра скупая была, сказала, **што** ключы ад клеці згубіла. **І** пачала яна нібы шукаць ключы, **а** брат стаяў пад акном, стаяў, чакаў-чакаў **і** нарэшце не вытрымаў **і** пайшоў.

На дарозе паваліўся **і** памёр ад голаду.

Правообладатель Национальный институт образования

Сястра зразумела, **што** яна зрабіла дрэнна, **і** стала клікаць брата:

— Якуб, Якуб, вярніся, ключы знайшліся.

Праз сваю скупасць яна зрабілася зязюляй **і** цяпер увесь час кліча:

— Якуб, Якуб!

Толькі чуваць:

— Ку-ку, ку-ку! *(В. Ластоўскі).*

Вызначце, што звязваюць у тэксце выдзеленыя злучнікі: аднародныя члены ці часткі складанага сказа. Растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку. Які злучнік звязвае сказы ў тэксце?

● Ці з’яўляецца ў гэтым тэксце прыназоўнік ***ад*** адназначным? Якое значэнне разам з залежным словам выражае прыназоўнік ***праз***?

Паводле будовы злучнікі падзяляюцца на простыя і састаўныя.

Простыя злучнікі складаюцца з аднаго слова (***і, а, ды, але, ці, бо, каб, пакуль*** і інш.): *Выйдзі ў луг* ***ці*** *поле летам — колькі там дзівосных кветак* (К. Цвірка).

Састаўныя злучнікі складаюцца з двух або некалькіх слоў, якія выконваюць ролю аднаго слова (***таму што, так што, так як, як толькі, для таго каб, пасля таго як, у той час як, перад тым як, хоць — але, як — так***): ***Хоць*** *складанае пастаўлена пытанне,* ***але*** *просты на яго адказ* (П. Глебка).

309. Спішыце сказы. Вызначце, простымі ці састаўнымі з'яўляюцца злучнікі. Абазначце злучнікі авалам (⬭), калі яны злучаюць часткі складанага сказа, або кружком (◯), калі яны спалучаюць аднародныя члены сказа.

1. Як толькі прыйдзе дзень вясновы і стане возера сінецъ, я, хоць рыбак не адмысловы, люблю за вудачкай сядзець *(П. Броўка).* 2. Мы аб прыгожым заўжды марым, але да нас да ўсіх дайшло: прыгожыя — не толькі тварам, а тыя, у кім душы святло *(П. Броўка).* 3. Хоць першая беларуская газета «Наша ніва» друкавалася ў Вільні, але я пра яе існаванне даведаўся праз Пецярбург *(У. Дубоўка).* 4. Калі ў канцы апавядальнага сказа стаіць скарочанае слова, то пастаўленая пасля яго кропка адначасова афарм-

Правообладатель Национальный институт образования

ляе і канец сказа *(Даведнік па пунктуацыі)*. 5. Лес, і рэчку, і клёкат бусловы, чалавечую ўсмешку ўраз можна знішчыць адным толькі словам, што бяздумна вырвецца ў нас *(В. Вітка)*.

310. Разгледзьце схему. Падрыхтуйце на яе аснове вуснае паведамленне «Разрады злучнікаў паводле спосабу ўжывання». Падбярыце неабходныя прыклады са змешчаных пасля схемы сказаў для ілюстрацыі кожнага са спосабаў ужывання.

Паводле спосабу ўжывання злучнікі падзяляюцца на адзіночныя, парныя і паўторныя.

Злучнікі

адзіночныя	парныя	паўторныя
і, а, але, ды (у значэнні ***але***), ***бо, як*** і інш.	***не толькі — але (але і), не столькі — колькі, не то што — але (але і), калі — то (тады, дык) хоць (хоць і) — але (ды, аднак, усё ж), толькі — як*** і інш.	***і—і, ні—ні, ці—ці, або — або, то — то, ці то —ці то*** і інш.

1. Лажыцца ўранні снегу белізна, а ў поўдзень зіхацяць на сонцы лужы *(С. Грахоўскі)*. 2. Поле — не толькі зямля, гэта і неба, і ветрык, і васілёк, што здаля свеціць душою прыветна *(В. Зуёнак)*. 3. Над намі словы ўладараць, мы чуем і гаворым іх *(С. Грахоўскі)*. 4. Хоць часу не зрушыць мне з месца, ды думы імкнуцца ў палёт *(П. Броўка)*. 5. Калі родзяць грыбы, то і жыта зародзіцца *(Прыказка)*. 6. Міканору не было ні сумна, ні санліва, усяго яго поўніла нецярплівая, прагная да дзейнасці радасць *(І. Мележ)*.

Звярніце ўвагу!

Перад другой часткай парнага злучніка заўсёды ставіцца коска.

Правообладатель Национальный институт образования

311. Прачытайце тэкст. Вызначце яго тып, абгрунтуйце сваю думку.

Пра почырк

Вялікі паэт і вучоны Гётэ ўсё жыццё збіраў і вывучаў аўтографы. Ён меркаваў, што характар чалавека адлюстроўваецца ў почырку. **Аднак** у класіка нямецкай літаратуры хапала здаровага сэнсу не верыць модным на той час псіхаграфолагам, якія браліся вызначаць па почырку **не толькі** характар, **але і** колер валасоў, рост, голас **і** нават прадказвалі па почырку лёс.

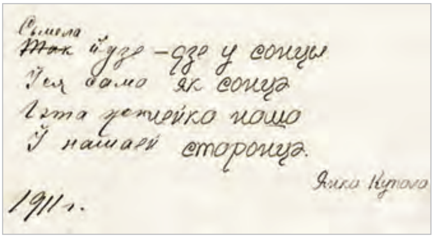

Сучасныя графолагі* лічаць, што почырк дае магчымасць вывучаць механізмы рухаў рукі, якія толькі дапаўняюць псіхалагічнае аблічча аўтара почырку. Па асаблівасцях гэтых рухаў і вырашаюць, якімі рысамі характару можа валодаць той, хто піса́ў. Так што не варта асабліва цешыцца, калі падрабляеце ў дзённіках подпіс настаўніка: паўтарыць рух ягонай рукі даволі цяжка, падробку відаць, што называецца, простым вокам.

Даказана, што почырк перадаецца генетычна, па спадчыне *(«Бярозка»)*.

Вызначце, што звязваюць выдзеленыя злучнікі. Назавіце іх групу паводле будовы і спосабу ўжывання.

Разгледзьце рукапісны варыянт страфы верша «Жняя» Янкі Купалы. Запішыце яго ў адпаведнасці з сучаснымі нормамі беларускай мовы.

312. Спішыце тэкст, раскрываючы дужкі, расстаўляючы, дзе трэба, коскі. Абазначце злучнікі авалам, калі яны злучаюць часткі складанага сказа, ці кружком, калі злучаюць аднародныя члены сказа. Вызначце, якія яны паводле будовы і спосабу ўжывання.

Ішлі афрыканскія турысты па адной з васількоўскіх вуліц. У іх было вялікае афіцыйнае суправаджэнне ды неафіцыйных ахвотнікаў паглядзець на гасцей і на іх адзенне знайшлося *(не)*мала. Ідзе натоўп па вуліцы турысты паварочваюць галовы то *(на)*права то *(на)*лева, слухаюць тлумачэнні перакладчыка

Правообладатель Национальный институт образования

і раптам усе ўтаропваюцца *(на)*перад[сл], уздымаюцца на дыбачкі, пачынаюць нават апярэджваць адзін аднаго каб лепш разгледзець нешта дзіўнае перад сабой. Некаторыя навялі фотаапараты.

Што ж там такое? *(А. Кулакоўскі)*.

● Прачытайце сказ, у якім форма дзеяслова аднаго часу ўжыта ў значэнні іншага. Пафантазіруйце, што магло зацікавіць і здзівіць замежных турыстаў. Прадоўжыце тэкст.

афіцы́йны фотаапара́т

313. Прачытайце ўстойлівыя спалучэнні. Раскрыйце іх сэнс. З трыма фразеалагізмамі складзіце сказы.

Ні рыба ні мяса, ні села ні пала, ні кала́ ні двара́, і нашым і вашым, ні бэ ні мя, ні пуху ні пяра, і ў хвост і ў грыву.

Для даведкі: *неспадзявана, нечакана; пажаданне поспеху, удачы; пра чалавека, які нічым не вылучаецца; нічога няма; пра чалавека, які зусім нічога не разумее, не разбіраецца ў чымсьці; чалавек, які служыць, дагаджае двум розным па поглядах бакам; біць вельмі моцна.*

Звярніце ўвагу!

Калі паўторныя злучнікі ***і — і, ні — ні*** звязваюць два аднародныя члены, якія ўтвараюць устойлівае спалучэнне (фразеалагізм), то паміж імі коска не ставіцца.

314. Прачытайце. Вызначце тэму і стыль тэксту.

Пра паходжанне фразеалагізмаў можна даведацца ў «Этымалагічным слоўніку фразеалагізмаў» І. Я. Лепешава.

Ні кала́ ні двара́. Усходнеславянскі, са значэннем ‘анічога няма’: *Добра табе, халасцяку, ні кала ні двара, сам сабе галава. А тут — чацвёра ў доме, і малыя!* (В. Быкаў).

Этымалогія фразеалагізма стане зразумелай, калі прыняць пад увагу, што ўстарэлае слова

Правообладатель Национальный институт образования

(гістарызм) **кол** абазначала ‘невялікі ўчастак ворнай зямлі, надзел каля хаты (у некаторых мясцінах шырынёй два сажні*)’. **Двор** — гэта ‘гаспадарка’. Такім чынам, першапачатковае значэнне спалучэння было канкрэтным паказчыкам беднасці — ‘ні зямлі, ні гаспадаркі’.

Якую інфармацыю можна знайсці ў этымалагічных слоўніках? Ці карысталіся вы такімі слоўнікамі? З якой мэтай?

315. Устанавіце адпаведнасць паміж фразеалагізмамі і іх значэннямі. Складзіце з фразеалагізмамі сказы. Запішыце іх.

1) ні два ні паўтара;
2) то бокам то скокам;
3) ні сват ні брат;
4) то сюды то туды.

а) ‘зусім чужы чалавек, ніякі не сваяк, не родны’;
б) ‘такі, які нічым не вызначаецца; пасрэдны чалавек’;
в) ‘па-рознаму, усяк, як давядзецца, як выпадзе’;
г) ‘у розныя бакі, у розных кірунках; то ў адзін, то ў другі бок’.

§ 48. Злучальныя і падпарадкавальныя злучнікі, іх ужыванне

Па значэнні злучнікі падзяляюцца на з л у ч а л ь н ы я і п а д п а р а д к а в а л ь н ы я.

Злучальныя злучнікі звязваюць аднародныя члены сказа і раўнапраўныя па сэнсе часткі складанага сказа, якія называюцца складаназлучаным: *Мінула восень,* ***а*** *за ёю прыйшла з марозамі зіма* (Я. Купала).

Падпарадкавальныя злучнікі звязваюць звычайна часткі ў складаным сказе, які называецца складаназалежным. У такім сказе адна частка залежыць ад другой, гэта значыць, ад адной часткі сказа да другой можна паставіць пытанне: *Званы так прыгожа звінелі* (я к?), ***што*** *ўсё жывое замірала, слухаючы іх* (В. Хомчанка).

Правообладатель Национальный институт образования